

6. KANON I DRUGI

DISTINKTIVNOST I RESTRIKTIVNOST KNJIŽEVNOG KANONA U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI 19. STOLJEĆA

Marina Protrka

Sažetak: Pojam književnosti, kako se oblikovao kroz osamnaesto i devetnaesto stoljeće i kako je zamišljen kroz Goetheovu sintagmu “svjetske književnosti”, predstavlja se kao univerzalan, sveobuhvatan i uključiv: vođen idejom prevladavanja “nacionalne jednostranosti i uskogrudnosti” (Karl Marx), projekcijom “iskonskog napretka čovječanstva” i utopijskom vizijom upotpunjavanja ideje čovjeka. Realizacija ovih načela, utemeljenih na univerzalističkoj estetici Immanuela Kanta i njoj inherentnom sudu ukusa, ispostavila se, ipak, krajnje distinktivnom u izvedbi i restriktivnom u pristupu kulturnom kapitalu kao nositelju prvenstveno simboličke, ali i materijalne vrijednosti. Distinktivnost suda ukusa čini pojedince drugačijima, izdvaja ih kao nositelje određenih znanja, vještina i mogućnosti – svojevrsnog kulturnog kapitala čime stvara i podupire postojeću hegemoniju društvenog sustava zasnovanu na nizu kulturnih i materijalnih nejednakosti: unutar pojedinih (regionalnih, nacionalnih, rodni...) skupina, ali i između njih. Univerzalistička estetika zakriva nacionalno, religijsko, regionalno, seksualno, klasno ili rasno motiviranu nadmoć, razdvajajući one “jednaki” među jednakima čiji je privilegij istodobno i uzurpacija estetskog zakonodavstva. U tekstu su izdvojeni primjeri koji otkrivaju strategije nastajanja i funkcioniranja hrvatskog nacionalnog književnog kanona, njegove distinktivnosti i restriktivnosti u odnosu prema pojedincima i skupinama te načine na koji se definira prema kanonu zapadnih književnosti i prema postojećim regionalnim tradicijama.

Gljučne riječi: hrvatska književnost, 19. stoljeće, književni kanon, zapadne književnosti, regionalne tradicije

Ništa nije važnije za neko društvo doli klasificirati svoje jezike”, piše Roland Barthes u svojoj slavnoj *Kritici i istini*.¹ Tvrdnju bismo mogli proširiti i na nebrojene mogućnosti jezičnog iskazivanja u svemu što se naziva književnost, a čiji se posvećeni prostor naziva kanon. Kao skupina književnih djela kojoj je kroz kulturne i obrazovne, ponajprije akademske institucije, dan konstitutivni status unutar neke društvene zajednice, književni je kanon zadnjih desetljeća predmetom niza estetičkih, etičkih, ideoloških, socioloških, gnoseoloških i drugih prijevora. To se ponajprije događa historizacijom uvjeta njegova nastanka i recepcije i to stoga što se proces kanonizacije nekog djela ili autora sagledava kao historijski neodvojiv od procesa stvaranja i autonomizacije pripadajućeg književnog

¹ Roland BARTHES, *Kritika i istina*, Zagreb 2009., 39.

područja (polja), kako ga definira Pierre Bourdieu.² Drugim riječima, književni je kanon ključni akter institucionalizacije književnosti: jednako njezina nastanka, kroz osamnaesto i devetnaesto stoljeće, kao i njezine krize i propitivanja, krajem dvadesetog i početkom dvadeset i prvog stoljeća. Stoga su i književnost kao način imaginativnog (maštovitog) pisanja i njezin kanon zapravo relativno mladi fenomeni zbog čega je, kako pokazuje Bill Readings³, posve anakrono govoriti o antičkoj ili srednjovjekovnoj književnosti (ili uopće umjetnosti), ako pod umjetnošću mislimo vrstu romantičarskog pojma izvorne aktivnosti duše. To ne znači da u srednjem vijeku ili ranije nije postojala ideja opće znanosti. Za razliku od Aristotela⁴ koji u *Poetici*, primjerice, nema teoriju književnosti i ne poznaje književnost kao jedinstven pojam koji bi objedinio različite prakse pisanja, Platon u *Gorgiji* ili *Ionu* razrađuje tu ideju, ali tek kao dio njegova sustava po kojem je jedina prva opća znanost filozofija, dok su književnost i jezik tek lažne općenitosti. Zapravo se, unatoč ranijem poznavanju uzora, pa i razvijenom pojmu klasika, sve do romantičarskog koncipiranja imaginativne književnosti i autora genija, ne može govoriti ni o književnosti u smislu institucije kakvu danas poznajemo niti o književnom kanonu. Tek se u romantizmu, s kojim stasaju i nacionalne književnosti na pripadajućim vernakularima, uvodi perspektiva književnosti kao jedinstvene djelatnosti koja funkcionira na razini puka (naroda, *Volk*) i koja objedinjuje raznorodne pojedince u jedinstveno tijelo, pri čemu se rast i napredak zajednice (nacije) uspoređuje s napretkom i odrastanjem pojedinca. Tako, primjerice, Stanko Vraz u prvom godištu *Kola* piše: “Nu kad je naša književnost već u osmoj godini, to je istina već krajno vrijeme da se jednared pisaoci od slatke sise odbiju, dječinski im se bašmaci svuku i da se postavljaju na mladostne noge svoje”.⁵ Književnost postaje strategijom nacionalne identifikacije u “koncertu naroda”, kako piše Franjo Marković, načinom razlikovanja među drugima. Ona postaje sredstvo nacionalne prepoznatljivosti, prvenstveno preko jezika i njegove sposobnosti otpora stranim elementima.

Tako zamišljena nacionalna književnost, analogno paralelno osmišljavanoj standardizaciji jezika, asimilira postojeće regionalne književne i kulturne prakse, podređujući ih zajedničkom cilju, nadregionalne, nacionalno homogene književnosti. Time se, na razini nacionalne književnosti provodi stanovita kulturna standardizacija koja djeluje “prema unutra”, poništavajući otklone i razlike i, istodobno, kulturna diferencijacija koja ih proizvodi “prema vani”.

² Polje je, prema Bourdieu (Pierre BOURDIEU, *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*, Cambridge 2002.), područje razgranatih društvenih struktura unutar kojih pojedinci, sukladno mogućnostima vlastitog habitusa, zauzimaju određene položaje. Pritom, kako sam pokazala drugdje (Marina PROTRKA, “Ime jezika – ime naroda. Oblikovanje hrvatskog književnog kanona i jezičnog standarda u 19. st.”, *Romantizam i pitanja modernoga subjekta*, (gl. ur. J. Užarević), Zagreb 2008., 427.-443.) “Bourdieuova analiza uspostavlja pojam habitusa koji je posrednik između individualnog karaktera, tjelesnog *hexisa* ili subjektivnog stila upisanog u tjelesni ustroj i složenog strukturiranog područja institucionalnih aparata koji naziva poljem. Pojedinač se strukturalno pozicionira kroz socijalizaciju s grupnim habitusom, prilagođavajući se specifičnim životnim uvjetima. Habitus tako, kao sistem “trajnih, prenosivih dispozicija, strukturirajućih struktura, tj. kao princip stvaranja praksi i reprezentacija koje mogu biti objektivno regulirane i regulirajuće” (Geoff BOUCHER, “From the Desire for Recognition to a Politics of Resistance” (<http://home.mira.net/~deller/ethicalpolitics/geoff-boucher/2005/resistance.htm>), opisuje pojedinačne ali i skupne odnose prema hegemonijskim pravilima.” U kasnijim radovima (Pierre BOURDIEU, *Méditations pascaliennes*, Paris 2003., 230.-231.) autor, prema paradigmi Don Quijotea, razrađuje mogućnosti unutar kojih su njihove dispozicije u nesuglasju s poljem i “kolektivnim očekivanjima” koja tvore pravilnost.

³ Bill READINGS, *The University in Ruins*, Harvard 1996., 71.

⁴ Kod Aristotela *poesis* označava proces oblikovanja koji je neke vrste obrta, dok sama izvedba mimesisa nije opća nauka, već je specifična za svako pojedino područje. Tako dramatičar i pisac proze nemaju ništa više zajedničko negoli tkalac i izrađivač jedara: obojica rade s tkaninom, ali je njihovo umijeće strukturalno različito. (Usp. READINGS, *n. dj.*, 71.)

⁵ *Kolo*, 1/1842., br. 1, 124.-128.

Drugim riječima, kulturna (nacionalna) zajednica u nastanku homogenizira vlastito tijelo kako bi ga učinila razlikovnim prema vani, u odnosu na postojeću ili nastajuću međunarodnu zajednicu. U tom smislu Dragutin Rakovac u *Malom katekizmu za velike ljude* (1842.) piše o potrebi asimilacije postojećih regionalizama u jedinstvenu i prepoznatljivu nacionalnu (on je naziva “općom”) književnost: “Tako postade jezik hrvatski, jezik srpski, jezik slovenski, da, i jezik kranjski, štajerski, dalmatinski itd. Svaki od ovih imade nekoliko spomenika kratke svoje slave. Sve te patuljaste literature nit su mnogo koristile cijelom jugozapadnoslavenskom narodu, nit su bile kadre odoliti silnom nasrtaju inostranih jezika u našu opću domovinu, nit je ikoja od njih mogla postati opća za sve jugozapadne Slavene.” U sličnom tonu pisao je nešto ranije i Ljudevit Gaj kad je u novopokrenutoj *Danici* jedinstvo ilirskih narječja/naroda predstavljao u slici lire koju djevojka Europa naslanja na svoja prsa. Ta lira, piše Gaj, danas zvuči neskladno, no u davnoj je prošlosti, kad su sve strune složno zvučale, proizvodila najugodnije glasove. “Ova Europe *lira* jest *Iliria* na tri ugla med *Skadrom* (Škutarri), *Varnom* i *Běljakom* (Vilach) osnovana. Odapete nesložne strune na ovoj liri jesu: Koruška, Gorica, Istria, Krainska, Štajerska, Horvatska, Slavonia, Dalmacia, Dubrovnik, Bosna, Crnagora, Srbia, Bulgaria i dolnja Ugarska.”⁶ Slično bugari i Pavao Štoos u pjesmi *Kip domovine vu početku leta 1831*, dok Ivan Kukuljević, u obraćanju Saboru 2. svibnja 1843. upozorava: “Živi [jezici, op. M.P.] nam se groze, a mrtvi [latinski jezik, op. M. P.] nas drži za grlo, duši nas i nemoćne nas vodi i živom predaje u ruke. Sada imamo još toliko sile, da se suprotstavimo mrtvom, za malo ne ćemo moći nadvladati žive, ako se čvrsto ne stavimo na noge, t.j. ako svoj jezik ne utvrdimo u domovini i postavimo ga vladajućim.” Ovi njihovi iskazi, prepoznatljivi u argumentaciji, potvrđuju zajedničku percepciju po kojoj je sadašnji trenutak mjesto nacionalnog preživljavanja, a međusobna sloga jedini način ostvarenja tog cilja.

Valja imati na umu kako sloga kao deviza nacionalnog pokreta nije značila, kako je u spisu *Tri stvari knjiženstva: ukus, sloga i kritika* (1843.) istaknuo i Ljudevit Vukotinović, da svi o istom misle ili govore, “osobito u književnih predmetih, gdje najveća razumna sloboda vladati ima, jer samo pod krilom najveće te slobode može se knjiženstvo bez svakoga prisiljenja, bes affektacie razviti. U literaturi nikakve druge sloge biti nemože, nego, da se sile duševne k prosvjetjenju naroda sjedine. Čim se bolje sile prepiru, različita mnjenja očituju, pro i contra pride, tim se bolje izjasnjaju stvari i bolje stupaju k istini, koja prosvjetljuje narod. Odtuda dolaze dissertacie, oppugnacie, demonstracie, recensie, kritike, itd. Baš u literarnoj borbi stoji literarni život, i iz ovoga vodi put k prosvjetjenju”. Tako zamišljena sloga kao, u Vukotinovićevoj formulaciji, “slobodno sudaranje raznih samostojnih silah ili živaljah u jednu svarhu” postala je glavno sredstvo rada na vlastitoj izvrsnosti. Izvrsni ili klasični spisatelji nacionalne književnosti izdvajani se upravo tim predanim radom “u jednu svrhu” da bi svojom vrijednošću legitimirali zajednicu i omogućili joj opstanak u odmjeravanju s drugima. Vladari domaćeg Parnasa zato, kao Ivan Gundulić u secesijskoj viziji Vlaha Bukovca *Hrvatski preporod* (1895.), sjede na tronu nacionalnog Pantheona, a svi predstavnici kulturnog i društvenog života im dolaze na poklon. Slavljenje velikana u tom smislu postaje manira, pa je tako Gundulić nazivan našim Vergilijem, “prečistim glasom naroda” koji je uman i neiscrpan poput Homera. S druge strane, u postupku univerzalizacije djela klasičnih, odnosno kanonskih pisaca, njihove se vremenske i prostorne odrednice,

⁶ Usp. *Danica*, 1835. (pretisak 1965.), 305. O jedinstvu/raznolikosti jezika u procesu njihove standardizacije usp. Marina PROTRKA, *Stvaranje književne nacije. Oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća*, Zagreb 2008. i Marina PROTRKA, “Ime jezika – ime naroda. Oblikovanje hrvatskog književnog kanona i jezičnog standarda u 19. st.”, *Romantizam i pitanja modernoga subjekta*, (gl. ur. Josip Užarević), Zagreb 2008.

kako pokazuje Niklas Luhmann⁷ reduciraju kako bi ih se prikazalo kao “građane svijeta”. Književni kanon u tom smislu stalno oscilira između konkretnog (nacionalnog) i univerzalnog (općeg, svjetskog). Radi toga su i pojmovi svjetske i nacionalne književnosti konceptualno i genealoški međusobno neodvojivi, kao što je i procesu stvaranja nacionalnog kanona imanentna komparatistička vizura prepoznatljiva i u pojmu svjetske književnosti kako ga je zamislio Johann Wolfgang Goethe. Ovaj se pojam raširio pod snažnim utjecajem Herderovih *Glasova naroda*, postavši, prema H. M. Posnettu, posebno privlačnim narodima koji nisu postigli nacionalno jedinstvo. Naime, kolikogod je velik bio dug nacionalne književnosti internacionalnoj razmjeni ideja i kolikogod bila sjajna koncepcija o univerzalnim principima u književnoj produkciji i kritici, pravi su stvaratelji literarne aktivnosti i misli, prema njemu, bile same nacije.⁸

U tom smislu već Ljudevit Gaj uvodi perspektivu inferiornosti “mlade naše slavenske literature u prostom svom jutarnjem odělu”, dok ju promatra uz zapadnu književnost koja je kroz stoljeća imala vremena uvježbati svoju okretnost.⁹ U tom smislu uspoređivanje sa susjedima ili sa zapadom postaje stalno mjesto književnopovijesne i kritičke misli. Antun Mažuranić u jednom od svojih javnih predavanja, održanih u Narodnom domu, govori o *Tudoj književnosti naprama našem narodu*. Smatra da se svi europski narodi trude uzdići znanje i umjetnost, dok naša tužna domovina zaostaje: “svi nas prestižu; vrijeme leti, ini narodi s njimi, a mi: driemamo.”¹⁰ Vatroslav Jagić godinu dana prije njega upozorava da je potrebno podići snažne bedeme da bi se od tuđe kulturne prevlasti obranila još neizdiferencirana domaća kultura. Bedemi se u ovom smislu grade uvođenjem mjerila, zakona i razlikovanja – postupaka koji su u osnovi procesa autonomizacije književnosti i uvođenja kanona. Njima se stvaraju preduvjeti nastanka i prepoznavanja vrijednih umjetničkih djela, ali se kao njihov nus/proizvod uvodi nužna diskriminativnost i restriktivnost, vidljiva na nekoliko razina.

Ponajprije, kako je spomenuto, nacionalna književnost asimilira i “prevodi” regionalne raznolikosti, podređujući ih vlastitom homogenizacijskom načelu. Novoj ideji zajedničkog, nadregionalnog jezičnog i kulturnog identiteta ispriječili su se već afirmirani regionalizmi: dijalekti, pisma i prepoznatljiva književna tradicija. Nastao je sukob koji se vremenom pretvorio u jaz između centra (Zagreba) i periferije (Dalmacije, Istre, kajkavskog kruga) unutar kojeg su prvi postajali zastupnicima elitizma i standarda, a drugi popularne pučke kulture i dijalekta. Ta dijalektalna regionalna periferija prozvana je seljačkom/barbarskom, staromodnom, nazadnom i štetnom, primjerice u tekstu Dimitrije Demetra *Prijateljem jugoslavenske sloge i prosvěte* u kojem se obračunava s regionalističkom kulturnom politikom zadarske *Zore Dalmatinske* i njezina kruga. Taj je stav, prihvaćen i raširen i u kasnijoj percepciji razdoblja kakvu je podupirala i povijest književnosti sve do naših dana, zapravo dio modernističke perspektive koja intenziviranje rada na nacionalnom identitetu tumači kao kulturno napredovanje. U tom smislu i Mihovil Kombol¹¹ djelovanje Ignaca Kristijanovića i njegova kajkavskog kruga opisuje “kao osamljeni nesuvremeni ostatak pobijedene prošlosti”, što Divna Zečević jetko komentira riječima: “Takozvana ‘pobijedena prošlost’ živjela je intenzivno na pučkoj književnoj razini sve do sredine devetnaestog stoljeća us-

⁷ Niklas LUHMANN, *Znanost društva*, Zagreb 2001., 179.

⁸ H. M. POSNETT, *Comparative Literature*, London 1886., 354. Cit. prema Breda KOGOJ-KAPETANIĆ, *Komparativna istraživanja u hrvatskoj književnosti*, Zagreb 1968., 322.

⁹ *Danica ilirska*, 2/1836., 194.-195.

¹⁰ *Vienac*, 2/1870., br. 16, 249.

¹¹ Mihovil KOMBOL, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Zagreb 1961., 413.

poredo s nastojanjima oko stvaranja i obnavljanja književnosti na štokavskom narječju”.¹² Rad na elitnom (tada tzv. dubrovačkom) kanonu i standardizaciji jezika i pisma imao je svoje naličje u trajnoj i predanoj, najčešće dijalektalno i regionalno orijentiranoj pučkoj i kalendarskoj književnosti u kojoj je sve “narodno” bilo nešto implicitnije prisutno. Naime, zagovornici nove, objedinjene književnosti kao osnovu vlastitog koncepta podjednako ističu genij pjesnika (u prvom redu I. Gundulića) i genij naroda vidljiv u tada obilato sakupljanom i objavljivanom narodnom pjesništvu. To “otkriće naroda” i njegova kreativnog duha, smatra Peter Burke,¹³ u maniri rusooovskog poimanja njegove “prirodnosti” i “neiskvarenosti”, nastaje u vremenu u kojem je već došlo do raslojavanja između “visoke” i “pučke” književnosti. Mi taj rascjep ovdje, neovisno o tumačenju koje nudi Burke, možemo smatrati dijelom procesa autonomizacije nacionalne književnosti koja je, kao aspekt vlastite legitimacije, razvijala strategije vlastite estetizacije i historizacije. Kroz te se procese kontinuirano uspostavljaju načela visoke književnosti, autoriziraju instance moći koje uspostavljaju i provode načela vrednovanja zasnovana na “čistom” sudu ukusa. Estetika tako otvara prostor ideološki i etički markiranim sudovima koji instrumentaliziraju i isključuju Druge: mlade, žene, neobrazovane, “narod”. Njima je, dosljedno nastupajućoj retorici, vidljivoj primjerice kod Adolfa Vebera Tkalčevića u noveli *Zagrepkinja* (1855.) ili *Domorodnim mislima* (1887.), pripisan manjak razuma i sposobnosti prosudbe. Zato ih treba čuvati od opojne i zavodljive književnosti i lošeg ukusa koji se njome pokazuje i podupire, a odgajati dobrom, ispravnom i vrednotama bogatom, kanonskom literaturom. Time ove skupine postaju Drugo svoje matične, visokoestetske književnosti, a s njima bivaju isključene i pripadajuće prakse popularnog: romanse, ljubavni romani itd., žanrovi kojima se oduzima estetski kredibilitet i smatra ih se balastom kulturne zajednice.¹⁴ Navedeni načini razlikovanja, neodvojivi od nastanka estetskih mjerila na kojima počiva književni kanon, proizveli su, kako vidimo, niz socijalno, rodno, dobno ili regionalno markiranih skupina. Time osnovna podjela između “visoke” i “niske”, “estetske” i “popularne” (pučke, zabavne, trivijalne) književnosti bez koje je nezamisliv nastanak i održavanje književnog kanona zapravo skriva niz složenijih društvenih međuodnosa.

Osim na toj društvenoj razni, diskriminativnost i restriktivnost kanona možemo pratiti i šire, kroz genealogiju pojma svjetske književnosti koji, međuovisan o pojmu nacionalne književnosti, nastaje iz Goetheove optimistične vizije međudjelovanja različitih kultura i njihovu optimalnom spoju u korpusu svjetske književnosti. Kao takvog ga u svojevrsnoj modernističkoj zasnovanoj viziji progresa prihvaćaju i Karl Marx i Friedrich Engels u *Komunističkom manifestu* (1848.). U suvremenim društvenim zbivanjima svog doba oni vide začetak denivelacije nacionalnog jer, kako pišu, upravo zahvaljujući perspektivi zajedničkog, svjetskog – “duhovni proizvodi pojedinih nacija postaju općim dobrom. Nacionalna jednostranost i ograničenost postaje sve više nemoguća, a iz mnogih nacionalnih i lokalnih književnosti stvara se svjetska književnost”.

Ipak i ovaj je utopijski koncept, zamišljen kao put prema općeljudskom, nadsnacionalnom jedinstvu u izvedbi kontaminiran nejednakim pristupom izvorima i raspodjeli kulturnog kapitala na kojem počiva. Njemu inherentna humanistička perspektiva u historijskoj izvedbi promašuje svoj cilj – pokazalo se kako pojam svjetske književnosti ne samo da

¹² Divna ZEČEVIĆ, *Pučko književno štivo u hrvatskim kalendarima prve polovice 19. stoljeća*, I. dio, Osijek 1982., 121.

¹³ Peter BURKE, *Junaci, nitkovi i lude. Narodna kultura predindustrijske Evrope*, Zagreb 1991., 51.-58.

¹⁴ O tome više u: Janice RADWAY, *Reading the Romance: Women, Patriarchy and Popular Literature*, London 1991., 2006.

nije omogućio uspješno nadilaženje pojedinačnih nacionalnih barijera već je stvorio nove. Umjesto zamišljene jednakosti između različitih kultura i njihovih kanonskih predstavnika u svjetskom umjetničkom Parnasu otvorila se perspektiva izolacije, inferiorizacije i kulturne dominacije – imperijalizma jakih i reprezentativnih. Takva vrsta preslikavanja povijesnih i ekonomskih na kulturne odnose nije slučajna. Kao što je pokazala Pascale Casanova,¹⁵ Goethe je pojam svjetske književnosti smišljeno uveo u raspravu upravo u trenutku u kojem Njemačka ulazi u međunarodni književni prostor. On to, dakako, nastoji podržati, riječima “posvuda se čuje o napretku ljudskog roda, o perspektivi koja se otvara čovjeku i međuljudskim odnosima. Kako bilo (...) ja sam uvjeren da se uspostavlja univerzalna svjetska književnost unutar koje je časno mjesto osigurano nama Nijemcima. Svi narodi nas promatraju; slave i kritiziraju, prihvaćaju i odbijaju, oponašaju i odbacuju, shvaćaju ili ne shvaćaju, otvarajući ili zatvarajući svoja srca našim nastojanjima. Na nama je da to smireno prihvatimo jer je to od velike važnosti za nas”.

Takva vrsta vrednovanja kakvu spominje Goethe svakako je vidljiva u nacionalnim i svjetskim književnim povijestima kao povlaštenim mjestima stvaranja književnih i kulturnih vrijednosti. Književna historiografija koja, razumljivo, stasa baš u ovo vrijeme, legitimira pojedinačne i nacionalne projekte. Tako, dvadeset godina nakon spomenutog Mažuranićeva teksta, slavenske književnosti dobivaju vlastiti legitimitet u književnim povijestima poput one Aleksandra Nikolajeviča Pypina i Vladimira Daniloviča Spasoviča, objavljene najprije na ruskom 1880., a odmah zatim i na njemačkom, 1883. – 1884., u prijevodu Traugotta Pecha.¹⁶ Nakon njih tzv. opću povijest književnosti objavljuje i Gustav Karples.¹⁷ U njegovom pregledu slavenske, a naročito južnoslavenske književnosti, prema svjedočenju Milivoja Šrepela dobivaju ponižavajući tretman. Šrepele u svom prikazu, objavljenom 1892. godine u *Viencu* navodi niz površnih i netočnih sudova koji pokazuju ne samo Karplesovu ignoranciju elementarnih činjenica predstavljenih u poznatoj Pypinovo i Spasovićevoj *Povijesti slavenskih književnosti*, već i ponižavajuću nezainteresiranost zapadnjaka za sve ono istočnije od vlastite kulture. Svoj članak stoga zaključuje: “Pisac je valjda držao, da je i ovo nekoliko milostivih riječi previše o književnosti ‘barbarskoga’ naroda hrvatskoga. Nije druge, nego da kleknemo i poljubimo milostivu ruku čestitoga Nijemca, koji je sa svoje visine svrnuo okom i na nas, jadne crve!”

U ovom slučaju možemo vidjeti kako tzv. objektivna istina u jednom “općem pregledu” odražava već tada prepoznat imperijalistički zamah jedne kulture na koji, u ovom slučaju Milivoj Šrepele, odgovara s margine. Razlika između njegova i Karplesova stajališta otkriva kako je jedan konceptualno zamišljen općeljudski projekt nužno modificiran konkretnim nacionalnim, socijalnim, rodnim, rasnim i inim determinantama.

Kad ovo tvrdimo, valja imati na umu kako nikako nije riječ o jednosmjernom odnosu dominantne, izrabljivačke kulture i porobljene, pasivne periferije. Riječ je o složenom međuodnosu u kojem svaka strana podržava ili odbija vlastiti položaj. Ove, manje ili više kolonizirane skupine mogu izražavati otvoren otpor hegemoniji većine, kako vidimo u Šrepelovu slučaju ili, češće, prihvaćati i reproducirati očiti orijentalizam. To se može čitati u spomenutom Gajevu tekstu o inferiornosti “mlade naše slavenske literature u prostom

¹⁵ Pascale CASANOVA, *The World Republic of Letters*, Cambridge, Massachusetts 2005., 40.

¹⁶ Aleksandar NIKOLAJEVIČ PYPIN i Vladimir DANILOVIČ SPASOVIČ, *Istorija slavjanskih literatur*, Peterburg 1879.; *Geschichte des slavischen Literaturen. Nach der zweiten Auflage aus dem Russischen übertragen von Traugott Pech*, Leipzig 1883 – 1884.

¹⁷ Gustav KARPLES, *Allgemeine Geschichtliche der Litteratur: von ihren Anfängen bis auf die Gegenwart*, Berlin 1891.

svojem jutarnjom odělu”¹⁸, kao i u stavu Vladimira Mažuranića o zaostalosti vlastite kulture. Ta se njihova orijentalizacija realizira kroz interpretaciju vlastitog geopolitičkog položaja kojemu se pridaju uloge “predziđa” ili “mosta” između civilizacija. Taj stav preživljava kroz povijest hrvatske književnosti i kulture – od Mažuranićeve *Smrti Smail-age Čengića*¹⁹ preko Draškovića ili Vebera do Matoša, Krleže ili Andrića – bilo da ga se ponovno ispisuje ili opovrgava.

Hrvatski književni kanon tako nastaje u polusvjetlu vlastite kulturne i političke marginalnosti: u vlastitom pozicioniranju u procjepu Istoka i Zapada. Znakovito u tom smislu, grof Janko Drašković u svojoj *Disertaciji* piše: “Mi usrijed Europi ležimo, nama se prieti istok i zapad, on tamnotom, ov preizbistrenjem, on stopom iz kojega se prije jednoga vieka se oslobodili jesno ne tižući više u sužanjstvo umno zapasti; ov sjajem, kojega gledat još odviš nejake oči puka našega jesu.”

Mrak Istoka i svjetlost Zapada u polutami vlastitog trajanja vodio je diskurs pjesnika, pripovjedača, putopisaca i dramatičara 19. stoljeća koji su ispisivali vlastiti kulturni identitet – zadržavan i potvrđivan kroz književni kanon.

Na koncu, valja dodati kako kolonijalna svijest koja prihvaća vlastitu a proizvodi tuđu orijentalizaciju ili balkanizaciju, pomičući je prema Istoku, kako je pokazala Marija Todorova,²⁰ ima svoju protutežu u jednako stabilnom okcidentalističkom otporu. Kroz taj se otvoreni ili presudni okcidentalizam Zapad prikazuje kao leglo dekadencije: moralnog rasapa i prijetee propasti. Vidimo ga u cenzuriranju žanrova poput romanse, u suprotstavljanju borcima za ženska prava (što čini Adolf Veber Tkalčević), u polemici o naturalizmu među zastupnicima reakcije (Josip Pasarić).

Govorimo li, dakle, o tzv. hegemoniji kanona i dinamici njegova nastanka u hrvatskoj kulturnoj sredini, valja imati na umu da je ona predodređena percepcijom vlastite rubnosti. Zamišljan bilo kao *antemurale christianis* ili kao most između Istoka i Zapada, južnoslavenski je prostor s jedne strane uvjetovan implicitnim orijentalizmom u kojem se vlastita civiliziranost gradi nauštrb barbarskih istočnih susjeda, a s druge strane eksplicitnim okcidentalizmom koji podupire osjećaj ugroženosti, manje vrijednosti i izloženosti asimilaciji civiliziranih zapadnih susjeda. Od te je zasnivajuće traume nacionalnog identiteta moguće pratiti spomenuti niz protuaktivnosti vlastitog legitimiranja među kojima prednjači rad na nacionalnom pamćenju kroz opću književnu povijest i književni kanon. Diskriminativnost i restriktivnost kanona, valja se na koncu vratiti polaznim pretpostavkama, nije i njegov jedini niti konačni učinak.

Stalno uznemirujuće mjesto autoritativnih istupa književnih i kulturnih ovlaštenika ostaje neuhvatljivi prostor koje djelo ostavlja različitim zamislivim praksama čitanja. Njihova neuhvatljivost, nebrojene “upotrebe tekstova”, unatoč moći i autoritetu kritičarskog/

¹⁸ *Danica ilirska*, 2/1836., 194.-195.

¹⁹ Navedimo samo jedan citat iz Mažuranićeva spjeva u kojem starac duhovnik, u trećem pjevanju, proziva zapadne narode: “Ah, da vide svijeta puci ostali / Iz nizina, otkud vida neima, / Krst ov’ slavni, nepobijeden igda, / Vrh Lovčena što se k nebu diže; / Pak da znadu kako neman turska, / Grdnijem ždrijelom progutat ga radeć, / O te krši zub svoj zama krši: / Ne bi trome prekrstili ruke, / Dok vi za krst podnosite muke, / Nit bi zato barbarim ve zvali, / Što vi mroste dok su oni spali!” Mažuranić, i ne samo ovdje, eksplicira i propituje “zapadnoeuropsku svijest” i njezine orijentalističke stavove. U ovom odlomku, kako sam pokazala drugdje (Marina PROTRKA, *Stvaranje književne nacije. Oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća*, Zagreb 2008., 121.-128.), nije problematiziran samo pridjev “barbarskog” kao nepravedno atribuiran hrabrim “braniteljima kršćanstva” (civilizacije), već i sama percepcija tih “povlaštenih” naroda koji gledaju i sude iz svojih ideološki kontaminiranih “nizina, otkud vida nema”.

²⁰ Marija TODOROVA, *Imaginarni Balkan*, Beograd 1998., 15.-44.

povjesničarskog diskursa, uznemiruje svaki pokušaj njihova pedagoškog discipliniranja. Zbiljski čitatelj kojemu upravo estetika²¹ djela ostavlja otvorena vrata ostaje s onu stranu ovladavanja naslovljavanjem, prozivanjem i upućivanjem – strategijama kojima se, u nastojanju da obuhvate moguće čitateljske upotrebe, služe podjednako autori i kritičari. Jednako kao što kulturna elita koja sebi prisvaja pravo na zakonodavstvo u razumijevanju i odabiru “ključnih tekstova” čime nastoji ovladati pravom na “ozakonjeno čitanje” nije unutar sebe homogena, tako su i “nedisciplinirane” čitateljske prakse koje im se opiru društveno nekoordinirane ali trajno prisutne. Kroz njihovo djelovanje se, usuprot institucionalno prihvatljivim čitanjima visoke književnosti, stvara niz subverzivnih supkultura koje djeluju prema vlastitim pravilima i koje u vlastitom aranžmanu pristupaju i istupaju iz povlaštenog kruga kanonske književnosti.

KANON I DRUGI

Summary: The concepts of literature and world literature in particular, as envisaged by J. W. Goethe and then redefined by Karl Marx and others, declare themselves to be universal, extensive and inclusive principles which overarch “national one-sidedness and narrow-mindedness” (Marx). Conceived around the idea of the “true progress of mankind” as well as a utopian vision of self-fulfilling human nature, these concepts are based on the universalistic Kantian aesthetics, particularly on the judgment of taste inherent to it. Instead of being universal, however, this judgment turned out to be highly distinctive in its performance and restrictive in its access to cultural capital as a point of great symbolic and material value. A distinctiveness of the distinctions made by the judgment of taste, as Pierre Bourdieu has shown, differentiate individuals thanks to their special knowledge, skills and possibilities. That kind of production of specific cultural capital supports the existing hegemony of the social system and produces different sorts of cultural and material inequalities: between different (regional, national, social, gender...) groups and within them, which is why some are always more equal than others. The universalistic aesthetics resulted in the hidden national, sexual, class or race supremacies, differentiates between privileged classes, bearers of symbolic capital from their Others - colonially subordinated and de-privileged individuals and groups. Privilege of the firsts is at the same time usurpation of universalistic aesthetic judgment. This text addresses the performative aspects of the self-legitimizing procedure of this universalistic aesthetics in Croatian literature, its main strategies of the iterative self-institution through the implementation of the principle of exclusion/inclusion toward individuals and groups, as well as its constitution against the Western literary canon and older regional traditions.

Key words: Croatian literature, 19th century, literary canon, Western literatures, regional traditions.

²¹ Estetska složenost djela ostaje, dakako, ne samo izvan pedagoških, već i historizacijskih ogradiivanja. Ona im, zapravo nije suprotstavljena, već ostaje s druge strane iako se sam proces institucionalizacije književnosti i historizacije znanja o njoj ne može odvojiti od estetizacije umjetničkog. Kako pokazuje Peter Bürger u *Teoriji avangarde* pedagoška instrumentalizacija umjetnosti uspostavlja kao nužan zahtjev pojma autonomije. Upravo zahvaljujući estetskoj autonomiji umjetnost se može učiniti edukacijskim instrumentom. Usp. Tony BENNETT, *Outside Literature*, London 1995., 169. i Marina PROTRKA, *Stvaranje književne nacije. Oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća*, Zagreb 2008., 220.

Literatura

- ARISTOTEL, *Nikomahova etika*, Zagreb 1992.
- Aleida ASSMAN, *Rad na nacionalnom pamćenju. Kratka istorija njemačke ideje obrazovanja*, Beograd 2002.
- Roland BARTHES, *Kritika i istina*, Zagreb 2009.
- Tony BENNETT, *Outside Literature*, London 1995.
- Vladimir BITI, *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Zagreb 2000.
- Geoff BOUCHER, "From the Desire for Recognition to a Politics of Resistance" (<http://home.mira.net/~deller/ethicalpolitics/geoff-boucher/2005/resistance.htm>).
- Pierre BOURDIEU, *The Logic of Practice*, Cambridge 1990.
- Pierre BOURDIEU, *Les règles de l'art. Gènese et structure du champ littéraire*, Paris 1992.
- Pierre BOURDIEU, *Što znači govoriti. Ekonomija jezičnih razmjena*, Zagreb 1992.
- Pierre BOURDIEU, *The Field of Cultural Production. Essays on Art and Literature*, Cambridge 1993.
- Pierre BOURDIEU, *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*, Cambridge 2002.
- Pierre BOURDIEU, *Méditations pascaliennes*, Paris 2003.
- Peter BURKE, *Junaci, nitkovi i lude. Narodna kultura predindustrijske Evrope*, Zagreb 1991.
- Judith P. BUTLER, *Excitable Speech. A Politics of Performative*, New York 1997.
- Judith P. BUTLER, "Performativity's Social Magic", *Bourdieu. A Critical Reader*, (ur. R. Shusterman), Oxford 1999.
- Pascale CASANOVA, *The World Republic of Letters*, Cambridge, Massachusetts 2005.
- Bridget FOWLER (ur.), *Reading Bourdieu on society and culture*, Oxford 2000.
- Breda KOGOJ-KAPETANIĆ, *Komparativna istraživanja u hrvatskoj književnosti*, Zagreb 1968.
- Mihovil KOMBOL, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Zagreb 1961.
- Niklas LUHMANN, *Znanost društva*, Zagreb 2001.
- Marina PROTRKA, "Ime jezika – ime naroda. Oblikovanje hrvatskog književnog kanona i jezičnog standarda u 19. st., *Romantizam i pitanja modernoga subjekta*, (ur. Josip Užarević), Zagreb 2008., 427.-443.
- Marina PROTRKA, "Riječ kao lijek – a defectum ili ab excessu. Referencijalnost, realizam i autonomizacija hrvatske književnosti u 19. stoljeću", *Umjetnost riječi*, 50/2006., br. 4, 319.-340.
- Marina PROTRKA, "Tijelo – habitus – hexis, Pierre Bourdieu i mogućnost intervencije u strukturu polja", *Filozofska istraživanja*, 26/2006., br. 104, 941.-951.
- Marina PROTRKA, *Stvaranje književne nacije. Oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća*, Zagreb 2008.
- Janice RADWAY, "Čitanja romance", *Politika teorije: zbornik rasprava iz kulturalnih studija*, (prir. D. Duda), Zagreb 2006., 247.-266.
- Janice RADWAY, *Reading the Romance: Women, Patriarchy and Popular Literature*, London 1991.
- Bill READINGS, *The University in Ruins*, Harvard 1996.
- Marija TODOROVA, *Imaginarni Balkan*, Beograd 1998.
- Divna ZEČEVIĆ, *Pučko književno štivo u hrvatskim kalendarima prve polovice 19. stoljeća*, I. dio, Osijek 1982.

DESNIČINI SUSRETI 2005.–2008. Zbornik radova

Uredili
Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina

Filozofski fakultet u Zagrebu
Plejada
Zagreb, 2010.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI

sv. 3

Nakladnici

Filozofski fakultet u Zagrebu, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
Plejada d.o.o., Zagreb

Za nakladnike

Damir Boras

Igor Ranić

Uredili

Drago Roksandić

Ivana Cvijović Javorina

Recenzent

Velimir Visković

Tiskanje ove knjige potpomogao je

Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport Grada Zagreba

Fotografija na naslovnici

Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

Copyright © 2010., Plejada, Zagreb

ISBN 978-953-56047-7-8

DESNIČINI SUSRETI 2005.–2008.
Zbornik radova
Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina (ur.)

Izvršni nakladnik
Plejada d.o.o.
Zagreb, VIII. južna obala 17
tel./faks 01/3906-533
e-mail: plejada@plejada-zg.hr
www.plejada-zg.hr

Izvršni urednik
Ilija Ranić

Grafička oprema
Studio Canis

Lektura
Jovan Čorak

Dizajn naslovnice
Ana Pojatina

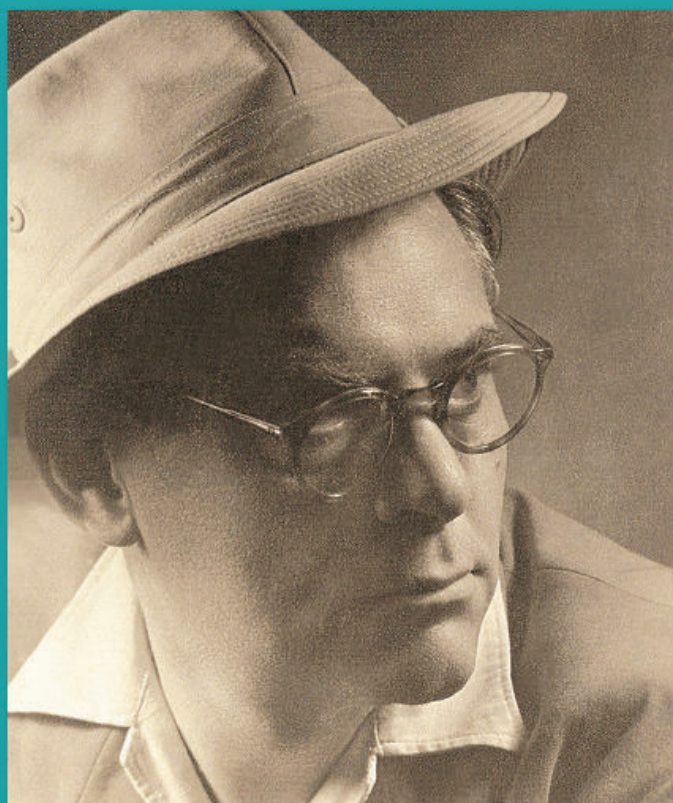
Tisak i uvez
Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina
rujan 2010.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 742369.

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

DESNIČINI SUSRETI
2005.-2008.

Zbornik radova

Uredili
DRAGO ROKSANDIĆ
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA